

Mada se u cjelini mora utvrditi autorova ispravna upotreba povijesnih pojmova i terminologije, ipak treba upozoriti i na neke slučajeve kad je ta preciznost izostala. Tako je autor na više mjesta jugoslavensku državu između 1918. i 1929. godine nazivao Država Srba, Hrvata i Slovenaca (ili Država SHS) umjesto Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Naziv Država Srba, Hrvata i Slovenaca nije ispravno upotrebljavati za jugoslavensku državu do 1929. godine, ne samo zato što to nije njezin službeni naziv, već i zbog toga što suviše podsjeća na naziv države koja je nastala slomom Austro-Ugarske Monarhije od naših zemalja koje su dotada bile pod njenom vlašću. To je Država Slovenaca, Hrvata i Srba koja je postojala do proglašenja ujedinjenja 1. XII 1918. kad se ujedinjuje s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državnu zajednicu — Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Doduše, kad god je autor naziv Država SHS ispisivao punim riječima, može se po poretku riječi (Srbi su tada na prvom mjestu, a Slovenci na posljednjem) zaključiti da nije riječ o kratkotrajnoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba (ovdje je poredak obrnut) koja je postojala samo do ujedinjenja. U slučajevima pisanja kraticom ta razlika nije uočljiva. Zato naziv Država SHS i treba upotrebljavati samo za onu državnu tvorevinu koja je taj naziv uistinu i nosila. Neispravan je i naziv »hrvatska banovina« koji je autor u više navrata (116, 117, 119, 205) upotrijebio za Banovinu Hrvatsku ustrojenu na temelju sporazuma Cvetković-Maček 1939. godine. Treba skrenuti pažnju i na jednu (vjerojatno slagarevu) grešku koja čitatelja dovodi u zabunu, a odnosi se na naziv pripadnika grčkih ilegalnih grupa koje su djelovale u Makedoniji do 1918. godine pored srpskih četnika i bugarskih komita. Naime, za grčke četnike upotrebljava se naizmjenice naziv »andrati« (24, 30, 34) i »andarti« (33, 38), pa manje upućenom čitatelju ostaje otvoreno pitanje koji je naziv ispravan.

Na kraju treba još jednom podvući da je Šehićev pionirski istraživački rad na proučavanju četničkog pokreta u staroj Jugoslaviji rezultirao vrijednom monografijom koja je obogatila povijesnu literaturu o novijem razdoblju povijesti jugoslavenskih naroda.

Hrvoje Matković

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931, Zagreb 1973, str. 424.

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske u proljeće 1973. godine objavio je monografiju M. Kolar-Dimitrijević, Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931, autorice, asistenta u Institutu, koja je već dosad poznata po nekoliko desetaka radova iz problematike strukture i položaja radničke klase u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata. Monografija Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931. još jednom je pokazala akribiju autorice, njezinu svestranu analizu podataka o socijalno-ekonomskim prilikama radnog stanovništva, u ovom slučaju Zagreba, grada koji je, uz to što je privredni centar, bio i centar

u kojem je bila zaposlena četvrtina radničke klase Hrvatske. Unekoliko nadozvezujući na svoja ranija istraživanja i objavljene rezultate o strukturi i položaju radničke klase u Zagrebu (usp. u zborniku *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, Zagreb 1968, rad pod naslovom, *Obrisi strukture radničke klase Zagreba međuratnog razdoblja u svjetlu privrednog razvitka*, str. 114—132), M. Kolar-Dimitrijević doista je svestrano prikazala strukturu stanovništva Zagreba od 1918. do 1931, odnos zagrebačke općine i radnih slojeva Zagreba, te položaj i zarade radnog stanovništva grada u tome vremenskom razdoblju. U uvodu je dala i osvrt na razvoj Zagreba do 1918, pa je tako čitalac upoznat s osnovnim razvojnim značajkama tog administrativnog i privrednog središta Hrvatske do 1918. U osvrtu na literaturu, izvore i građu (na kraju knjige) M. Kolar-Dimitrijević je pregledno prikazala ne samo glavne radove koji govore o tom aspektu prošlosti Zagreba nego je ukazala i na osnovne značajke izvora (arhivskih i tiskanih) koji su u mnogo čemu nepotpuni, pogotovo statistički pokazatelji, a takva je više-manje i objavljena građa o prošlosti glavnoga grada Hrvatske. Zbog toga se autorica i našla pred pionirskim poslom da iz arhivskih i tiskanih izvora, te nešto literature, uglavnom sama izradi vrlo pregledne tabele i druge statističke pokazatelje o tendencijama i značajkama razvoja privrede Zagreba, njegova stanovništva uopće i radnih slojeva posebno, socijalnog položaja tih radnih slojeva i njihova ekonomskog statusa.

M. Kolar-Dimitrijević najprije je izvršila — u dijelu knjige pod naslovom *Struktura stanovništva Zagreba od 1918. do 1931.* (koji je dio zapravo prvi, dolazi nakon predgovora, uvoda, te osvrt na razvoj Zagreba do 1918) — svestranu analizu razvoja zagrebačkog društva s posebnim osvrtom na radne slojeve. Prikazala je porast stanovništva Zagreba i njegovu socijalno-klasnu strukturu, strukturu stanovništva grada po djelatnostima, dinamiku »razvoja radne snage« i broj zaposlenih i nezaposlenih u radnim slojevima. Došla je do vrlo zanimljivih zaključaka o tome da je Zagreb u vremenu od 1918. do 1931. bio sve više grad u kojem su prevladavali građanski slojevi (zbog velikog broja neradnog stanovništva — penzioneri, rentijeri i dioničari itd.), ali je uza sve to Zagreb imao »četvrtinu radnog potencijala čitave Hrvatske«, odnosno u jugoslavenskim relacijama »radni slojevi Zagreba nisu tako značajan faktor, ali još uvijek tvore 6% ukupnog radništva (radnika i činovnika) Jugoslavije«. U daljnjoj analizi, u tom istom dijelu knjige, autorica je obratila pažnju na starosnu strukturu i radnog stanovništva i stanovništva Zagreba uopće, te radne snage u Zagrebu; zatim na spolnu strukturu tih istih kategorija; na socijalno-ekonomsku strukturu muškoga i ženskog stanovništva; na dinamiku »razvoja muške i ženske radne snage«; na kvalifikacionu i starosnu strukturu ženske radne snage; na kvalifikacionu strukturu radnih slojeva; na pismenost stanovništva u gradu; na mogućnost školovanja i školovanje, te stjecanje kvalifikacija radnika; na porijeklo radnih slojeva u Zagrebu; na useljavanje tih slojeva u grad s područja Hrvatske i s područja Jugoslavije, i na kraju na sudjelovanje stranaca u stanovništvu i privredi Zagreba. Nakon tih opsežnih ispitivanja, uvijek promatrajući radne slojeve stanovništva Zagreba u odnosu na opći ekonomski razvoj i na stanovništvo grada uopće, došla je do zaključaka da je radnička klasa u Zagrebu (preciznije radni slojevi u Zagrebu) bila uglavnom radnička klasa prve generacije, da je imala veliki postotak radnika-seljaka (i zato što se svi radnici zbog nepovoljnih stambenih prilika i plaćevnih uvjeta nisu mogli

smjestiti u gradu), da je imala velik postotak nekvalificiranih, velik postotak ženske radne snage, da nije pokazala vertikalnu pokretljivost, tj. pokazala je da je »prijelaz u druge slojeve bio minimalan«. Zbog toga se može i govoriti o tome »da zagrebačko radništvo pati od svih slabosti koje karakteriziraju radničku klasu prve generacije: nehomogenosti, jakog afiniteta k selu, neprilagođenosti industrijskom radu«. To, zapravo, znači da je tada radnička klasa u Zagrebu postepeno sazrijevala, što se produžilo sve do početka revolucije u kojoj je pokazala svu svoju snagu i klasnu svijest.

Zatim je, u dijelu knjige pod naslovom: Zagrebačka općina i radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931. godine, prikazala osnovne administrativne i društvene značajke zagrebačke općine, njezinu financijsku politiku, sistem budžeta, prihoda, poreza, te vrlo detaljno odnos toga važnog društvenoga i administrativnog foruma prema radnicima i njihovim stambenim, prehrambenim, školskim itd. problemima i isti odnos prema drugim slojevima stanovnika. Na osnovi tih iscrpnih analiza zaključila je da se zagrebačka gradska općina ponašala prema radnim slojevima kao što su se vladajući slojevi ponašali prema proletarijatu, »te je svaka snaga imala onoliko prava koliko i snage«.

Najopsežniji dio knjige razmatra položaj i zarade radnih slojeva (pod naslovom: Položaj i zarade radnih slojeva Zagreba od 1918. do 1931. godine). Tu je M. Kolar-Dimitrijević vrlo iscrpno analizirala nominalne i realne zarade, te radne uvjete radnika i namještenika po granama djelatnosti, od privrede, industrije i obrta (i to opet razgranavši dalje) do neprivrednih djelatnosti. Upozorila je i također detaljno analizirala različite izvore o nominalnim i realnim zaradama od statistika socijalnog osiguranja do statistika Artura Benka Grada. Prikazala je i troškove života (od prehrambenih artikala do stanarina). U tome je dijelu autorica prikazala tendencije u okviru kojih su se kretale nadnice i troškovi života, pa je došla do zaključka da su radni slojevi Zagreba živjeli u neprekidnoj oskudici, da zarade nisu ni izdaleka odgovarale troškovima života. U monografiji je autorica donijela i vrlo preglednu i korisnu Kronologiju najvažnijih političkih i socijalno-ekonomskih događaja u Zagrebu od završetka prvoga svjetskog rata do 1931. godine, te više vrlo ilustrativnih fotografija. Šteta je što u toj monografiji, koja je doista značajan prilog sagledavanju prošlosti glavnog grada Hrvatske, nema kazala imena i pojmova, jer bi time bila još bolji vodič u prošlost Zagreba za razdoblje od 1918. do 1931. godine.

Bosiljka Janjatović

MARKSIZAM I UMJETNOST

Marxova teorija društva postala je ideologija radničke klase pa je inspirirala — i još uvijek inspirira — niz historijskih revolucija i čitavu plejadu teorijskih mišljenja, koja je ili dopunjuju ili su joj suprotna.

Budući je umjetnost jedna od važnih komponenata društva, koja se ne može mimoći, na fragmentarnim mišljenjima klasika marksizma izgrađen je velik broj